

SADRÂZAMLAR

OSMANLI'DA
İKİNCİ ADAM
SALTANATI

NAZIM TEKTAŞ

ÇATI
kitapları

Çatı Kitapları: 1

Tarih: 1

Mayıs 2002

Sadrâzamlar

Nâzım Tektaş

Kapak: İbrahim Oğuz

Dizgi-Mizanpaj: Aynur Bayır

Baskı: Lord

Cilt: Bayrak

ISBN : 975-7645-80-X

ÇATI KİTAPLARI

Ankara Cad. No: 46 Basın İş Hamı

Cağaloğlu - İSTANBUL

Tel.-Belge geçer: 0212-513 33 13

SADRÂZAMLAR

Nâzım TEKTAŞ

Önsöz yerine

Şimdiye kadar hiç kimsenin sahip çıkmadığı bir konuyu işlemeye çalıştım. Amacım, önemli bir boşluğun doldurulmasıydı; bunun gerçekleştiğine inanmak istiyorum. "Son Sadrâzamlar" adlı kitabın dışında birkaç Sadrâzam'ın hâtıratı ve birkaç Sadrâzam adına yazılan kitap ve bir de nüfus cüzdanı bilgileri hacminde başka eser var elimizde. Bütününü bir arada tanıtıcı ilk deneme yeni yapılmış oluyor. Böyle bir esere ihtiyaç var mıydı?

Bir Sadrâzamin kavuğu kadar gölgesi olmayan insanların hayatı kitaplarda ebedileşirken Cihan Devleti Osmanlı'ya "İkinci Adam" olanların hayatı merak edilmez mi?

Kahramanlar, hâinler, zâlimler, korkaklar, şehitler kervanında Türk, Arnavud, Boşnak, Sırp, İtalyan, Rus, Rum, Hırvat, Ermeni, Gürcü, Arap, Çerkez, Abaza, İslâv, Macar, Dönme-Devsirme 218 kişi... Milliyetleri, sadârete gelene kadarki hayatları, sadâret süreleri ve nasıl öldükleri anlatılmaya çalışıldı.

Umarım çekilen emeğe değmiştir. İyi bir kitap olmuştusa erişebildiğim kaynaklar sayesinde. Aksi durumda hatâ benim. Burada, çalışmam boyunca kahrımı çekenlerin hakkını da anmam lâzım...

Melek Ahmed Paşa

(5 Ağustos 1650-21 Ağustos 1551/1 sene, 17 gün)

Babasına "Pervâne Kaptan" denirdi. Ahmed küçük yaşta Abaza diyârından çalınıp, satılmış. "Esir"lik çok ürpertici bir kavram; kölelik de öyle. Bu herkes için, her memlekette böyle olmuyor. Osmanlı Devleti'ne bakınca insanın köle olası geliyor; çünkü şans enjekte edilip, uyuyan bahtı uyandırılıyor, en iyi mevkilere gelmesi için âdeta arkasından itiliyor...

Abaza Ahmed 15 yaşında Harem-i Hümayuna alınıp, orada yetiştirildi. (İ.H.U.) Bağdad'ın Fethi seferinde Dördüncü Murad'ın yakınında bulundu. Tarih kitaplarında fazla yer alamamış olsa da, Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi Ahmed Paşa'dan yeteri kadar bahseder. Kendisi Paşa'nın yanında uzun yıllar kalmış, hatıralarını yazmıştır.

Melek Ahmed Paşa'nın kanatları bazılarını rahatsız eder ve şöyle bir yorum getirilir. Kimbilir belki de gerçek olan budur! Ahmed eli yüzü temiz olmakla beraber biraz da tombulca imiş, semizmiş, mandalar da, yavruları da semiz olurlar. Manda yavrularına da "Malak" denir. İşte bu sebepten, etine dolgun olan Ahmed'e Malak gibi, Malak derken adı Malak Ahmed olarak kalmış. Zamanla, Paşa olduktan sonra veya öldükten sonra "a"lar "e" yapılmış, Ahmed Paşa da Melek olmuş ve Melek Ahmed Paşa da yerine yakışmış. (Kr., c. 5, s. 38)

Evliya Çelebi Melek Ahmed Paşa'dan naklen anlatıyor; biz de oradan alıyoruz: "1048 (1639) tarihinde Sultan Murad Han Bağdad'ı fethettikten sonra dönerken, Bitlis Han'ı "gazânız mübâreke ola" demeye gelmediği için, Murad Han üzüntü duyup, "Ahmed, Allah emâneti olsun, Bitlis Han'ından benim intikamımı al" demişti. (E.Ç.S., c. 3-4, s. 595) Çelebi'nin ifadesine göre bu emanet yerine getirilmiş, Melek Ahmed Paşa Bitlis Han'ından intikam almış.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi yabana atılacak bir kitap değil. Fakat Ahmed Paşa'yla ilgili anlatılanlar, fazla şişirilmiş gibi görünür ve bol miktarda rüyâ ile doludur. Evliya Çelebi Ahmed Paşa'yı o kadar metheder, öyle göklere çıkarır ki, insanın, onun sâhiden melek olduğuna inanası gelir. Melek Ahmed Paşa'nın bize yarayacak taraflarını bulup, onlardan birkaç sahneyi resmetmek istiyoruz.

Ahmet Paşa'nın dişe dokunur hizmetleri Diyarbakır Vâililiği'yle başlıyor. Yukarıda görüldüğü gibi, Bağdad Seferi'ne iştirak etti. Bağdad Zaferi'nden sonra Erzurum Vâlisi olduğunu ve Dördüncü Murad'ın kızı Kaya Sultan'la evlendiklerini biliyoruz. (1644) Paşa'nın vâililik hayatı Şam ve Halep'te devam etti. Dâmad olduktan sonra vezir olmaması düşünülemezdi. 1650'de Kubbe Veziri yapıldı. Vâililikte bir hayli tecrübe kazanmıştı. Tecrübesinden istifade için Bağdad'a gönderilirken, Üsküdar'dan döndürüldü. Eşi Kaya Sultan ile Büyük Vâlide Kösem Sultan Pâdişaha tavsiyede bulunup Vezir-i Âzam yapılmasını istemişlerdi. İstifa eden Kara Musa Paşa'nın Mühr-ü Hümayun'u teslim ederken;

"Şevketli Hünkârım, bir devlette dört Sadrâzam olmaz, işte Mühr-ü Hümayununuz. Fakat, Yeniçeri Ağalarından birine veremeyiniz, zira devletinizin zevâline sebep olursunuz" demişti. (H.)

Melek Ahmed Paşa Yeniçeri Ağalarından, müdâhale etmeme sözü aldıktan sonra sadâreti kabul etti.

Ekonomideki bozukluk devam ediyordu. Ayarı düşük paraların piyasaya sürülmesi esnaf ayaklanmasına, ayaklanma ise Melek Ahmed Paşa'nın azline sebep oldu. (21 Ağustos 1651)

Azlından sonra Silistre ve Rumeli vâililiklerinde bulundu. Sadâret Kaymakalığı'na getirildi. İşbaşındaki insanın geleceğiyle ilgili tasavvurları, olmaması gereken işlerin görülmesine yol açıyor. Sadrâzam İbşir Paşa makamını tehlikede, tehlikeyi Melek Ahmed Paşa'da gördü. Van vâililiğini düşündüğü halde vazgeçip Ahmed Paşa'yı Malkara'ya sürdürdü.

Ahmed Paşa birkaç yer dolaşıp vâililikler yaptıktan sonra İstanbul'a geldi ve burada 1662'de öldü. Altmış yaşında idi, Eyüp'te defnedildi. Paşa'nın lâkabına yakışır bir davranışı:

Vezir-i Âzamlar tayinlerden caize ismiyle memuriyetin derecesine göre para alırlardı. Bu bir kanun idi. Devlet sıkıntıda olduğu için Ahmed Paşa böyle bir geliri kabul etmeyip, hazineye bağışlardı...

***

81

Abaza

Siyavuş Paşa

(İki Sadâreti var: 1. Sd.: 21 Ağustos 1651-27 Eylül 1651/

1 ay, 7 gün)

Osmanlı Devleti'nde esirliğin, köleliğin önemli bir şans olduğunu söylemiştik. Abaza Siyavuş köle idi. Efendisi de kendi kavminden, Abaza Mustafa Paşa Efendisinin haznedarlığını yapan Siyavuş Ağa, Paşa katledilince saraya alındı. Elbet bir gün bir gündüne getirip marifetini gösterecek, önünde duran, dikilen engeller birer birer devrilecekti. Öyle oldu. Şansının çevrildiği yer oyun alanıydı. "Dördüncü Murad oyununu ve tavrını beğendiği Siyavuş'u "Enderun kanununa aykırı olarak birdenbire Hasoda'ya aldı." (İ.H.U., c. 3/2, s. 480)

Yaptığı vazifeler: Silâhdarlık, Kubbe vezirliği, Derya Kaptanlığı. Kaptanlığa getirildiğinde Azak Kalesi Kazaklar'ın elindeydi. Azak'ın Rus Kazakları'ndan kurtarılması görevi Kaptan-ı Derya Siyavuş Paşa'ya verildi. Paşa kaleyi muhasara etti fakat hazırlığı tam değilmiş, barut bitti. Cephanesiz kale alınamayacağı için Siyavuş Paşa İstanbul'a döndü. Azak'ın alınması işi Semin Mehmed Paşa'ya ismarlandı. Kazaklar şehri yakıp yıkarak kaçtılar. Siyavuş Paşa başarısızlığının cezasını vazifeden uzaklaştırılmakla gördü. (1641)

Daha önce vâililik yapmıştı, 1644'te tekrar vâililiğe döndü. Bir çok yeri dolaştı. Erzurum, Silistre ve Anadolu vâililiklerinde bulundu. Daha sonra Diyarbakır, Rumeli ve ikinci defa Silistre

vâililiği yaptı. Zaman geldi geçti, Vezir-i Âzam Melek Ahmed Paşa azledilince sadâret mührü, kölelikten yetişme Abaza Siyavuş Paşa'ya tevcih edildi. (21 Ağustos 1651)

Paşa mühür sahibi oldu ya, ona hakkını vermek kolay değil. Dördüncü Mehmed hâlâ çocuk (10 yaşının içinde). Pâdişahın küçük oluşundan dolayı devlet idâresi Büyük Vâlide Kösem Sultan'la Ocak Ağalarının elinde. Ancak, Siyavuş Paşa'nın sadâretinin 13. günü Büyük Vâlide Sultan öldü ve Ağalar Saltanatı da sona erdi. Ama, Paşa da 27 Eylül 1661'de azl edilip Malkara'ya sürüldü.

İkinci Sadâreti (5 Mart 1656)

Sürgün hayatı fazla sürmedi. Affa uğrayıp Bosna Vâililiği'ne tâyin edildi. Vâililiği sırasında Venediklilerle savaşta iki kale aldı. Silistre Vâililiği'ne başladı, devam ederken ikinci defa sadârete getirildi.

1 ay, 22 gün süren ikinci sadâretinde birtakım aziller, sürgünler, tâyinler ve idamlardan başka bir iş yapmadı. (Kr., c. 5, s. 41) Bir başka kaynağa göre, mührü aldı ama, hastalığı sebebiyle hiçbir işe el süremeden, 50 gün sonra öldü. (İ.H.D., c. 3/2, s. 401) Hangisi doğru olursa olsun, Siyavuş Paşa'nın kayda değer bir Sadrâzamlık yapmadığı anlaşılıyor.

***

Gürcü Mehmed Paşa

(27 Eylül 1651-20 Haziran 1652/8 ay, 23 gün)

Gürcü Mehmed; beş defa Sadrâzamlık yapıp, Osmanlı tarihine, çıkmayan lekeler bırakan Sinan Paşa'nın kölelerinden biridir. Enderun'da yetişti. Saraydan ayrıldıktan sonra birçok yerin vâililiğini yaptı. Vezir oldu. Revan Seferi'ne, Bağdad Fethi'ne katıldı. İyice yaşlandığı günlerde sadâret mevkiine yükseldi. (27 Eylül 1651)

Dördüncü Mehmed'in elinden tutup "Sen Pâdişah oldun" diyenlerden birçoğu ahirete göçtü. Dört kişi sadâretten geçti. Sıra Gürcü Mehmed Paşa'ya gelmiş ama Pâdişah hâlâ kocaman adam olamamıştı. İdâre saray hadımlarının elinde, Mehmed Paşa da onların isteklerine uygun hareket ediyordu; çünkü kendisini mühür sahibi yapan onlardı. (İ.H.U., c. 3/2, s. 402)

Mehmed Paşa'nın yaşı sekseni geçiyor, o da bununla öğünüyor; sık sık tekrarlıyordu "ben sakalımı devlet hizmetinde ağarttım" Bir gün de Pâdişah ve anası Turhan Sultan'ın yanında aynı sözü söyledi. "Vâlide Sultan, bu aciz vezire takdir yolu:

"Baka Paşa, ak sakal kara sakal akıl ve dirâyet için bir nümüne değildir; işleri idârede gaflet ve ihmâlin anlaşıldı; bundan sonra Kazasker Efendi'nin (Hocazâde Mesud Efendi) emrine muhalefet etme" sözleriyle Vezir-i Âzam'ın ayarını ortaya koymuştu. (İ.H.U., c. 3/2, s. 402)

Paşa bundan sonra hızlandı. Birçok lüzumsuz tâyinler, aziller yaparak kendini göstermeye çalıştı. Yanlış icraatlar azlini gerektirince elinden mühür alındı. Bir müddet, son günlerini huzurlu yaşamasına izin verildiği halde o tekrar sadârete heveslendiğini duyurunca, İstanbul'dan çıkarıldı. Budin Vâililiği'ne tâyin edilen Paşa, yaşı doksanı geçmiş olarak orada öldü. (1660)

Mehmed Paşa'nın Kaptanlığı döneminde vezârette Torhuncu Ahmed Paşa vardı; onun azli üzerine sadârete getirildi.

Bir Paşa'nın sözü geçmişti: O diyordu ki "zengin olmayanlar sadârete özenmesin" Derviş Mehmed Paşa, vâililiğinde çok kazanıp zengin olduğu için bazı "Vezir-i Âzamlar gibi para sıkıntısı çekmemiş, tamah ve irikapla lânetlenmemiştir." (İ.H.U., c. 3/2, s. 407)

Sadâreti sırasında bir önemli mesele var. Çanakkale Boğazı'nda Venediklilere karşı savaşılıp, zafer kazanıldı. İç meselelerle uğraşırken felç geldi ve azledildi. (28 Ekim 1654)

Hastayataırken, ziyaretine giden Melek Ahmed Paşa ile Evliya Çelebi durumuna çok üzülmüşler. Ziyâret esnasında Derviş Mehmed Paşa Sadâret Kaymakamlığı'nı Melek Ahmed Paşa'ya havale etmiş. (E.Ç.S., s. 3-4, s. 379)

Hasta yatağından kalkamayan Paşa Ocak 1655'te öldü. Zengin olduğu biliniyordu. Bol miktarda serveti Pâdişahın hazinesine devr olundu.

Köse sakallı ve uzun bıyıklı idi. Halim selimdi. Ticari başarısı vâililik döneminde kaldı; sadâretinde biraz silik bir şahsiyet olduğu söylenir. (Kr., c. 5, s. 39)

***

İbşir Mustafa Paşa

(28 Ekim 1654-11 Mayıs 1655/6 ay, 14 gün)

Sadâreti müddetince yaptığı işleri değil de, İbşir Paşa'nın belirli bir yerden başlayıp, hayatını yazarsak, çok renkli malzeme mevcut. Yalnız, bu malzemeler, sahibine şeref kazandıran cinsten değildir. Çoğu böyle:

İsyankâr -meşhur- Abaza Mehmed Paşa'nın amcaoğlu İbşir Mustafa Paşa Şam Vâlisi idi. Dürzileri sindirmeye çalışırken, Şamlıların ihâneti işini zorlaştırdı. İntikam almaya kalkıştı, alamadı. Önce Haleb Vâililiği'ne, oradan da Anadolu Vâililiği'ne tâyin edildi. Varvar Ali Paşa bu günlerde Sivas Vâlisi'dir. Saltanat tacı, Sultan İbrahim'in aklına hükmedemeyen başında; İstanbul'da para sıkıntısı girtlağa dayanmış. Defalarca söylendiği gibi Pâdişah, kadınlara samur vs. yetiştiremiyor. Zaferli savaşlar tarihe karışmış, haddlardan haddi hesabı olmayan ganimetler gelmiyor; devletin zaten gelir kaynağı yok.

İbşir Paşa Anadolu Vâlisi, Varvar Ali Paşa Sivas Vâlisi ve İbşir'in güzelliği dillere destan hanımı da Sivas'ta ikâmet etmekte... Pâdişah, Sivas Vâlisi'ne gönderdiği haberde acilen iki istekte bulunuyordu: 30 bin gurus ve İbşir'in eşi! "Ali Paşa, bir taraftan parası olmadığını ve bir taraftan da bir Müslümanın nikâhlısını bir başkasına teslim etmenin şer'an men edilmiş olduğunu söyleyerek, bu emirlere uymamaya mazeret gösterdi." (H., c. 5, s. 403)

Ali Paşa dürüst insan, Devletin çok kötü yönetildiğini, rüşvetle sık sık vâli değiştirildiğini hiç bir yerde istikrar kalmadığını

bilmiyordu. Bir de, rezilce teklifle karşılaşınca, iyice tepesi attı. İstanbul'a ultimatom verdi. Ya uyulur ya da Ali Paşa uydurur; yani, Ali Paşa devlete düzen vermek için isyancı oldu. Kadere bakın! İbşir Paşa'nın namusu uğruna isyana kalkışan Varvar Paşa'nın üzerine İbşir Paşa gönderildi. Hile ile tuzağa düşürülüp yakayı ele veren Varvar Paşa, acı acı yüzüne baktığı İbşir'e tarizlerde bulundu:

"Zevcenin ırzını siyanet ettiğim için mi bana böyle mükâfat ediyorsun! (H.) En keskin sözlerin bile İbşir Paşa'nın bir tarafını kanatmayacağı belliydi. Namus mefhumunu idrâkten aciz olan Paşa, kendi eşini Pâdişaha vermeyip, bu uğurda ölümü göze alan Ali Paşa'nın başını kestirip İstanbul'a yolladı. Bu namuslu baş hangi zaferin sembolü sayıldıysa saray kapısında günlerce halka teşhir edildi. (Mayıs 1648)

Ali Paşa'nın başının kesilmesinin gerekçesi devlete baş kaldırması olarak duyuruldu. "Âsiler böyle cezalandırılır" mesajı verilmişti. Ne yazık ki, keskin kılıcın sâhibi İbşir Paşa da bir isyankâra yardımında bulunup âsi mevkiine düştü. Onu da Varvar Ali Paşa'nın âkibeti beklerken, araya Boynueğri Mehmed Paşa girdi. İbşir yanlış yoldan ayrıldı. Devlet ceza vermekten vazgeçti. Nasıl olmuşa, İbşir Paşa İstanbul'da kendisini destekleyen bir kitle peyda etmişti. Onların desteği belli oldu. Bir suçtan affa uğradığı yetmiyor gibi, devletin verdiği Bağdad Vâliliği'ne oile itiraz etti. "Halep" dedi ve oraya vâli olarak gitti.

Sadâreti

Felç hastalığından dolayı azledilen Derviş Mehmed Paşa, Melek Ahmed Paşa'yı Sadâret Kaymakamı yapmıştı. Delikanlı Pâdişah bile Mühr-ü Hümâyunu verip "Allah mübârek eyleye" demişti. Fakat, Ahmed Paşa sadâreti istemiyordu. Dördüncü Mehmed Devlet Erkânı ile yedi saat süren bir toplantı yaptı. Erkân:

"Pâdişahım, mührün en nihayet İbşir Mustafa Paşa Lala'na gitmesini münâsip gördük" dediklerinde, Pâdişah Hazretleri:

"Sen ne dersin Melek Lalam?" buyurdu. Hemen Melek Ahmed Paşa:

"Pâdişahım, vallahi bu fikir en iyisidir" dedi. (E.Ç.S. c. 3-4, s. 382)

Evliya Çelebi akrabası olan ve çok candan sevdiği Melek Ahmed Paşa'yı burada da öve öve bitiremez.

Haleb'de bulunan İbşir'e Mühr-ü Hümâyun gönderilip, acilen İstanbul'a çağırıldı. Paşa, derhal "Ver elini İstanbul" deyip de yola düşmedi. Daha önceki isyan hâinden ötürü, Mühr-ü Hümâyunun bir tuzak olabileceği ihtimalinden hareketle, ihtiyatı rehber edindi. Tabii itaati terk etmiş oldu. Pâdişahın çağrısına uymayışı öfke doğuracağına, sanki mecburiyet varmış gibi nazlandırıldı. Pâdişah, hocası Reyhan Ağa ile, bir Mushaf-ı Şerif gönderdi. İbşir Paşa bunu yemin olarak kabul etti ve ondan sonra İstanbul'a geldi.

.....

"Kendisiyle beraber sipahi tayfasına, İstanbul'a varıldığı zaman, eski âdet üzere Gulamiye ve Veledeş (ölen sipahinin oğluna verilen para) ihsan edeceği vâdinde bulunmuştu. Geldikten sonra sözünde durmadı." (T.G., s. 48)

İstanbul'a aylarca sonra gelmesi, genç Pâdişahın içinde ukde olarak kalmıştı. Bir gün dedi ki:

"Bre Lala, sana tâ Haleb'e kadar mührü gönderdim de niçin öteki vezirlerim gibi on günde İstanbul'a gelmeyip, beş ay eğlendin? Acem üzerine sefer etmek ve Murad Han'ın -Dördüncü Murad- sulhünü bozmak istedin ve bu husus için bana birkaç defalar arzda bulundun ve şimdi İstanbul'a geldin." (E.Ç.S., c. 3-4, s. 643)

Pâdişahın sessiz öfkesi devam ederken İbşir'in müdafaa yapmadığı görülmüştü. Sonra ne oldu? İbşir Paşa bir zaman geçince Pâdişahın halası Ayşe Sultan'la evlendirildi. Bu evlilik onu Dâmad yaptı. İtibarı biraz artırıldı fakat, bunun Yeniçeri ve Sipahi için hiç önemi yoktu!

Haleb'ten getirdiği askere verdiği sözde durmayışı, onların öfkesine sebep olmuştu. Şimdi o askerler İbşir'e kırgınlar, İstanbul'un asıl askerleri de bu yabancıları rakip gördükleri için öfkeli-ler ve Paşa'nın işi zor... Çünkü rakibi çoktu. Öncelikle Paşa kendisine rakip saydığı kişileri harcama yarışını başlattı. Rakipleri de, onu ortadan kaldırmının planlarını devam ettirdiler.

İbşir'in, ilk harcamaya kalkıştığı kişi Kaptan-ı Derya idi ve o da el altından İbşir Paşa'nın adamlarını kazanmaya çalışıyordu. "Kürd Mehmed'i teşvik ile Sipahi ve Yeniçerilerin isyan çıkarmalarını organize ettirdi. Çıkan isyan neticesinde İbşir'in katline muvaffak oldular." (11 Mayıs 1656-İ.H.U., c. 3/2, s. 409)

Emre uymadığı, sadârete icâbetinde geç kaldığı için kızgın olan Pâdişah, askerinin tutumundan memnun kalmıştır. İbşir sarayda boğdurulmuş, kesilen başı At meydanına götürülüp teşhir edilmiştir.

270

İbşir Paşa'nın sadârete elverişli yapıda bulunmadığı anlaşılmaktadır. İyi denebilecek vasıflarından olarak, sadece namaz kıldığını söyleyebiliriz. Şu tarif onun için yapıyor. "Hiddet ve şiddetli, kibir ve gururu vezirlik icaplarından sayan, işten anlamayan cahil sade-dil ve sade akıl bir adamdı...."

***

86

?

Süleyman Paşa

(19 Ağustos 1655-28 Şubat 1656/6 ay, 10 gün)

Malatya doğumlu Süleyman Paşa'nın "Ermeni asıllı bulunduğu hakkındaki zan ve rivâyet zayıf ve meşküktür. Akrabasından Kopu Ağası İsmail Ağa'nın delâleti ile küçük yaşta, Atmeydanı'ndaki İbrahim Paşa sarayına girmiş, sonra Enderun'a alınıp mutad kademelerden geçerek Hülbind Ağası olmuş..." (İsl. A., Bekir Kütükoğlu)

271

İsmail Hâmi Danişmend "Ermeni dönmesi" diyor da bunu ihtiyatla karşılamak lâzım. Belki önemi yok ama, Sadrâzamların milliyetlerini bilhassa belirtmeye çalışıyoruz. Bu arada hiç kimseye yanlış bir milliyet atfetmek istemeyiz:

Süleyman Paşa vezirliğe yükseldiğinde, önceki fasılda İbşir Paşa'yla evlenen Ayşe Sultan'ın ikinci kocası olmuştur. Kara Murad Paşa ikinci sadâretinde ölünce, Süleyman Paşa Sadrâzamlığa getirildi. Önemli bir icraati olmadı. Mâli sıkıntı devam ediyordu. Paşa çare bulmaktan acizdi, azledildi. (28 Şubat 1656)

Bazı yerlerde vâililikler yapan Süleyman Paşa'ya ihtiyarlığında İstanbul'da kalma şansı verildi. Geçim derdi çekmeden Üsküdar'daki konağında vakit geçirdi. Yaşı 80'i geçmişken öldü. (1687)

***

Hacı İvaz Mehmed Paşa

(22 Mart 1739-23 Haziran 1740/1 sene, 3 ay, 2 gün)

Kronoloji'ye göre Arnavud; İ.H.U. c. 4/2, s. 351 şöyle diyor: Osmanlılar'ın Rumeli fütühatına ilk iştirak ederek evlâd-ı Fatihan diye meşhur olup Rumeli'ye yerleşmiş bulunan ilk Türk âilesindendir. Sırbistan'da Yagodine'de oturan Nasrullah adında birinin oğludur" Peki, adının başındaki İvaz ne demektir? Ferit Devellioğlu lüğatinin açıklaması:

"İvaz: bedel, karşılık, karşılık olarak verilen şey, Bilâ İvaz: Karşılıksız, bir menfaat karşılığı olmayarak?"

Rivayet o ki, diğer kardeşlerinden farklı olarak, babası tarafından devlete adanmış, devlete karşılıksız hizmet görmesi dileğiyle kendisine bu isim verilmiştir: Hizmet gördü mü? Şimdi ona bakıyoruz:

İvaz Mehmed Efendi Yeğen Mehmed Paşa gibi Gül Yusuf Efendiye teslim edilmiş, onun tarafından yetiştirilmiş, Yusuf Efendi'nin ölümünden sonra (1696) Ebubekir Paşa'ya devredilmiş, Paşa'ya Kethüda olup, beraber Hacc'a gitmiştir.

Gümrük Emmini, Başbaki kulu, Çavuşbaşı ve devamında vezirlik, ondan sonra Sadâret Kaymakamlığı ve Vidin muhafızlığı bulunduğu makamlardır. 1736'da iştirak ettiği Avusturya Seferi'nde imkânının kısıtlılığına rağmen zafer kazandı; Hırsova ile Fethülislam kalelerini düşmandan geri aldı. (Ekim 1737)

Aynı seferde, başka zaferlerde de büyük pay sahibi olan Paşa, Yeğen Mehmed Paşa'dan sonra kıymetli mührün yeni sahibi oldu.

Yeğen Mehmed Paşa'nın savaşa hazırladığı ordu, İvaz Mehmed Paşa'ya yaradı. Avusturya'nın 100 binden fazla askerini bu orduyla bozan Paşa Hisarcık Zaferini kazandı. (22 Temmuz 1739) Belgrad'ın alınması demek olan zaferi müteakip sulh anlaşmasını imzalayan Paşa, muzafer bir komutan olarak İstanbul'a döndü. (18 Eylül 1739)

İvaz Mehmed Paşa'nın Azli

"Erginlik çağına giren Sultanlar evlendirildiler. (...) Yapılan düğünler, beklenmeyen bir halk ayaklanması yüzünden sönük geçti. (H., c. 8, s. 11)

Sıkça yaşanan yangın fâciâları, bu sene (1740) şiddetli geçen kış yiyecek darlığı meydana getirdi. Halk Bâyezid camii çevresinde kümelenip dükkânları kapattılar. Çorbacı Hasan Ağa ile Yeniçeri Ağası Şehlâ Ahmed Paşa olayın büyümesine engel oldular.

Vezir-i Âzam Sâdâbad taraflarındaydı, olay yatıştıktan sonra yetişebildi. Kurtarıcılara teşekkür etmekten başka yapacağı kalma-
mıştı.

Halkın sıkıntısına sebep olan yangın, kış, daha doğrusu geçim sıkıntısı İvaz Mehmed Paşa'nın uğursuzluğuna yoruluyordu. Bir de, asâyişi teminde yetersiz görünüyor diye Paşa azl edildi. (22 Haziran 1740) Her ne kadar böyle söylense de, yine işin arkasında Kızlarağası Beşir Ağa'nın bulunduğu inanılmaktadır. Kr., c. 4, s. 29)

Mühr-ü Hümayunu teslim eden Paşa birkaç gün hapis yattı. Cidde'ye gönderilmek istendi, havasından dolayı, af dileyip gitmedi. Hanya muhafızlığı teklifine "hayır" diyemedi. (31 Temmuz 1741)

Sonra da sıra sıra vazifeler, alıştığımız gibi, Bosna vâililiği, Ağ-riboz muhafızlığı, Girid vâililiği, İnebahtı muhafızlığı ve bahtına düşen bütün acıları tatlıları bitirip Temmuz 1743'te altmış yaşla-rında iken Azrail'e teslim'i.

"Hatır gönül bilen, iyilikten hoşlanan iyi bir insandı" diyenler yalan söylemiyorlardır.

***

Nişancı/Hacı Ahmed Paşa

(23 Haziran 1740-21 Nisan 1742/1 sene, 9 ay, 28 gün)

Alâiye Hacı Ahmed'in memleketidir; fakat doğum yeri Foça. Cidde Vâlisi Hacı Ebu Bekir Paşa amcası oluyor; o, yeğeninin şans rüzgarını ne kadar körükledi acaba?

Hacı Ahmed tahsilinden sonra amcasının Kethüdalığını yaptı. İstanbul'a gelince, önceki hizmetleri takdir gördüğünden Birinci İmrahorluğa tâyin edildi. Bu vazifede iken, 1737 Ağustosunda Ve-zir-i Âzam Silâhdar Mehmed Paşa'dan mührü almak üzere Ordu'ya gönderildi. Mührü Seyyid Mehmed Paşa'dan aldı; Sadrâzam Kedhüdası Osman Hâlisâ Efendi'yi katlettirdikten sonra sadâret mührünü Bender Seraskeri Muhsin-zâde Abdullah Paşa'ya götürdü. Yaptığı bu hizmetler Pâdişah tarafından beğenildi. (İ.H.U., c. 4/2, s. 354)

Hacı Ahmed Paşa'nın gayretleri semeresini verip, Paşa olma-sını sağladı, vezirlik rütbesiyle Aydın muhassalı oldu. Aydın'da eşkıyalık yapmakta olan Sarıbeyoğlu'nu susturmak için uğraşıysa da başaramadı.

Sadâret değişikliklerinde İvaz Mehmed Paşa'ya sıra gelince, Ahmed Paşa, Aydın Sancağı üzerinde kalmak şartıyla Sadâret Kaymakamlığı'na tâyin olunarak İstanbul'a geldi. (Mart 1739) Bir süre sonra İvaz Mehmed Paşa azlolundu. Birinci Mahmud onu

Reşid Mehmed Paşa Osmanlı ordusunun başında idi. Mısır ve Türkiye orduları arasında yapılan savaş 21 Aralık 1832 Cuma günü başladı. Tecavüz eden ordu bozulmak üzere iken, bir aksilik doğdu. Hava karlı ve dumanlı idi. Reşid Paşa nasıl bir şaşkınlık yaşıyordu ise, Mısır süvarilerini kendi süvarileri sanıp aralarına girdi ve esir düştü. İşi rastgelmeye görsün kişinin!

Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa çok saygılı davrandığı esirine "Sen bu ordunun başkomutanısın, Mısır'a veya İstanbul'a gitmek kendi tercihine kalmıştır" dedi. Elbette, Paşa "İstanbul" diyecekti. Ne hazindir ki bu hallere düşülmüş, devlet, vâlisine mağlup olmuştu.

Bundan sonra Sadrâzamın makamında durabilmesi mümkün değildi. 18 Şubat 1833'te azledildi. Vâliliklerle hizmete devam etti.

Takriben 1836'de Diyarbakır vâliliğinde öldü.

***

Koca Husrev Mehmed Paşa

(2 Temmuz 1839-8 Haziran 1840/11 ay, 7 gün)

"Husrev Paşa kölelikten yetişme olduğu gibi, sadârete kadar yükselen köleleri olmakla da meşhurdur." Kendisinden on sene önce gelip altı sene önce giden Reşid Mehmed Paşa da kölesi idi.

Yeni ihdas olunan Meclis-i Vâlây-ı Ahkâmı Adliyye reisliğinden sadârete geldi. Getirildi diyemiyoruz, çünkü İkinci Mahmud ölüp, Sultan Abdülmecid Pâdişah olduğunda Mehmed Emin Rauf Paşa Sadrâzamdı. Yağmur yağıyordu, Sadrâzam Köprülü kütüphanesinde bekliyordu. Husrev Paşa oraya geldi Mühr-ü Hümâyunu elinden aldı. Ertesi gün Vezir-i Âzamlığı resmen ilân edildi. Artık adı değişen makama "Baş vekâlet" deniyordu.

İyi anlatılmıyor Paşamız. İki yüzlü deniyor. Mesela "Sadrâzamlığı elden kaçırmamak için ıslahatçı görünmekte, fakat gerçekte Batılı düşüncelere düşman bulunmakta idi." (O.T., c. 5, s. 144) "Hâris bir insan olmakla tanınmıştı" diyen de var. (Kr.)

Kara bulutların devlet ufkuına yapıştığı seneler devam ediyor. Genç Pâdişah Sultan Mecid, babasından kalan Tanzimat düzenini yerleştirme emelinde. Saltanatının üçüncü günü (3 Temmuz) Gülhane'de okunan Hatt-ı Hümâyun'la "Tanzimat-ı Hayriyye" ilân edildi. Aynı gün Hâin Ahmed Paşa, yani, Kaptan-ı Derya, Osmanlı donanmasını Mısır'a kaçırdı. Bu ihânete sebep, Rum dönmesi, Kaptan-ı Derya Giridli Ahmed Paşa ile Sadrâzam Gürcü Husrev

Paşa arasındaki rekâbet idi. Rakibinin sadâretini içine sindiremeyen hâin Mısır'a iltica etmeyi kendisine yakıştırmıştı.

Bunalım içindeki devlet Tanzimat sevdâsıyla dağların delineceğine inanıyor; Pâdişah, kazma sallayacak Sadrâzâmın enerjik olmasını istiyordu. Harıl harıl Avrupa'nın her şeyi öğrenilip taklit ediliyor. Fransa'nın ticaret kanunu alınıyor. Ve şu hastalık da devam ediyordu. Rüşvet yemek, rüşvetsiz iş görmemek. Bir de atasözü diye piyasaya sürülen çirkinlik vardı: "Mirî malı deniz, yemeyen domuz."

Husrev Paşa domuz olmayı kabul etmediği için epey mirî malı yedi, rüşvet yedi. "Rüşvet suçundan Meclis-i Vâlâyı Ahkâm-ı Adliyye önünde yargılanarak kürek cezası hükmünü giydi." (O.T., c. 5, s. 174) Hammer Tarihi'ne ilâve edilen Yorga Tarihi de devlet parasını zimmetine geçirdiğini, bu yüzden azledilip, bütün rütbe-lerinden soyulduğunu, paraları ödemeye ve suçunun cezasını çekmeye mahkum olduğunu bildiriyor. Bir başkası şöyle diyor: Azlinin sebebi Husrev Paşa'nın yaşlılığı Tanzimat'ın tatbikine müsait olamamasıyla izah edilir." (Kr., c. 4, s. 128)

Bir zaman sonra cezaları af edilip hizmete dönmüş, çeşitli yerlerde vâililiklerle ömrünü tamamlamıştır. (Ölüm tarihi 3 Mart 1855)

***

180

Türk

Mustafa Reşid Paşa

(6 sadâret: 1.: 28 Eylül 1846-28 Nisan 1848)

Sön zaman Sadrâzamları içinde en çok tartışılan olduğu gibi, geçmiş Sadrâzamların en fazla gidip geleni beş defa idi, Reşid Paşa'nın altı sadâreti oldu. Reşid Paşa'yı vazgeçilmez kılan özellikler neydi ki Sultan Abdülmecid bir türlü peşini bırakmamış! Merak edilen özelliklerini görmeye çalışacağız.

Okumadaki akışı bozmamak kastıyla istifade edilen önemli kaynakları satır aralarına sıkıştırmıyoruz. Reşid Paşa'yla ilgili kitapların adlarını yazının sonunda takdim edeceğiz.

Ceddi Kastamonulu. Orada itibar gören köklü âilelerden biri iken İstanbul'a gelip yerleşmiştir. Reşid paşa 1800'de İstanbul'da doğdu. Çocukluğunda, babası Mustafa Efendi'den okumayı yazmayı öğrendi. Tahsilini medresede devam ettirmek, oradan icâzet almak istedi, medreseye gitti ama, icâzet alacak kadar duramadı. Babasının 1810'da ölmesiyle hâmisiz kaldı. İkinci Bâyezid evkâfı ruznamecisi olan babası hatırlı idi, iyi bir çevresi vardı. En mühimi ise, Ispartalı Seyyid Ali Paşa dâmadları oluyordu. Mustafa Reşid Efendi ablasının evine eniştesinin himâyesine girdi. Enişte, 5 Ocak 1820'de Sadrâzam oldu, 28 Mart 1821'de azl edildi.

Seyyid Ali Paşa 1821 Ekimi'nde başlayan Mora İsyanı'nı bastırmak maksadıyla serasker olarak vazifelendi; Reşid Bey'i de yanında mühürdar olarak götürdü. Mora'da Türk ordusunun peri-

Herşeye rağmen İbrahim Edhem Paşa iyi Sadrâzam oldu de nemiyor. Dürüst, namuslu ama yeterli değil. Sadâretin istediği niteliklerden yoksundu. Ondan geriye kalan, önemli bir Sadrâzam adı olmadı. Yetiştirdiği çocuklarıyla duâ aldı. Kendisi, muhalifleri tarafından "Deli Corci" diye anılmış, bu mizâcen asabi olmasına bağlanırken, çok dindar olduğu da söyleniyor. (D.V.İ.A.)

Kendisinden sonra Türk milletine hizmet eden oğulları Osman Hamdi, Halil Edhem -Eldem- ve İsmail Gâlip, kültür ve sanat meraklıları tarafından takdirle anılırlar...

***

Ahmed Hamdi Paşa

(11 Ocak 1878-4 Şubat 1878/24 gün)

Husrev Paşa'nın kölelerinden İbrahim Edhem Paşa sadârete geldi gitti. Şimdiki, Ahmed Hamdi, İbrahim Edhem Paşa'nın kethüdası Yahya Bey'in oğlu; 1826 İstanbul doğumlu. Bâb-ı âli kalem-lerinde yetişti. Şeyhülislâm Meşrebî-zâde Ârif Efendi'nin kızıyla evlendi.

Önemli insanlar önemli kapıların anahtarı sayılırlar. Şeyhülislâm dâmadlığı, önündeki engellerin aşılmasında ne derece yardımcı oldu anlayamadık.

Ahmed Hamdi Evkaf ve Mâliye Nâzırı olduktan sonra, Aydın, Tuna ve Suriye vâililiklerinde bulundu. Dâhiliye Nâzırı iken İbrahim Edhem Paşa'dan sadâreti devraldı. (11 Ocak 1878)

Savaş vaziyeti Türkiye aleyhine idi. Edirne'ye kadar gelen Ruslar vatanda, vatandaşlar arasında umûmi infiâle sebep olmuştu. Yenilginin mesuliyeti, vatandaşlar tarafından bazı vekillerle Pâdişaha yükleniyor, bazı mebuslar da aynı kanaati taşıyordu. İyi niyetli Sadrâzam halkı yatıştırma çârelerini aradı, bulamayınca, Pâdişah'tan Yıldız inzivasına son vermesini istedi. Biraz halkın arasına karıştırsa, halkın umudu artar, diye düşünüyordu. Onu da başaramadı, istifâ etti. Önce istifası reddedildi sonra Pâdişah tarafından azledildi. 24 gün süren sadâretinde birşey yaptığı söylenemez.

***

Tunuslu Hayreddin Paşa

(4 Aralık 1878-29 Temmuz 1879/7 ay, 26 gün)

İlk çocukluk yılları bilinmiyor. İleri yaşlarında yazdığı hatıratında, kendisinin bile çocukluk yıllarına ait fazla birşey bilmediği anlaşıyor. "Çerkes olduğumu kesin olarak bilmeme rağmen, diyorum; memleketim ve ebeveynlerim hakkında hiçbir şey hatırlamıyorum. Birkaç savaş veya göç sonucunda, izini ebediyyen kaybetmiş ailemden çok küçük yaşta ayrılmış, koparılmış olmalıyım. O zamandan beri, âilemi tekrar bulmak için birçok defalar yaptığım araştırmalar dâima sonuçsuz kalmıştı." (T.H.P., s. 20)

Tunuslu Hayreddin Paşa adlı, sayın Atilla Çetin'in yazdığı kitaptan önemli ölçüde istifade ediyoruz. Yine buradan öğrendiğimize göre Hayreddin Paşa'nın babasının adı Hasan Laş ve Ruslarla çarpışırken esir düşmüş bir binbaşı imiş. Anlatılan yıllar Kafkasya'nın Ruslar tarafından yutulmaya çalışıldığı -Hayreddin Paşa da görüldüğü gibi- ananın babanın evlâdını göremez olduğu acı manzaralar bolca yaşanıyordu. Küçük Hayreddin kim tarafından ve nasıl olduğu bilinmeyen bir şekilde ama esir olarak İstanbul'a getirilmiştir. Burada, Nakibüleşraf ve Anadolu Kazaskeri Kıbrıslı Tahsin Bey tarafından satın alınıp, Kanlıca'daki yalıda diğer çocuklarla beraber yetiştirilmiştir. Hangi tarihte geldiğini bilemiyoruz.

Tahsin Bey'in himâyesinde, milliyetine bakılmaksızın iyi bir Müslüman Türk olarak yetiştirilmesine özen gösterildi. Elbette, o ana-baba şefkatinin sıcaklığını görememiş, bir çeşit burukluğu de-

vamlı içinde taşımıştır. Ona "Tunuslu" denmesinin sebebi, bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra Tunus'a götürülüp, uzun yıllar orada yaşamasından, orada meşhur olmasından dolayıdır. Ata yurdunu hatırlamayan Hayreddin'in İstanbul'la da alâkası -ileride başlamak üzere- kesilmişti.

Tunus Vâlisi Ahmed Paşa'nın bir adamı 1830 senesinde herhangi bir iş için İstanbul'a geldiğinde, Hayreddin'i de yanına alarak gitti. Tahsin Bey'e bir baba gibi bağlanan bu çocuğun hangi maksatla Tahsin Bey'den ayrıldığı, Ahmed Paşa'ya gönderildiği belli değil. Bilinen o ki 1830'da İstanbul'u terketti. (D.V.İ.A.)

Hayreddin'in Ahmed Paşa'nın yanında köle muamelesi görmediği, öz evlat gibi eğitimiyle uğraşıldığı anlaşıyor. Burada güvenini kazandığı bir kişiden daha söz ediliyor ki, bu şahıs Vezir-i Ekber Hazinekar Mustafa Paşa'dır. Ahmed Paşa'nın hem çocukluk arkadaşları hem de kayınbiraderi olan Mustafa Paşa, Hayreddin'e ikinci hâmi olmuştu.

Fizikî yapısı uygundu Hayreddin'in ve Türk ve Memlukler'den meydana gelen süvari sınıfına girdi. Tunus'ta modern bir ordu vücûda getirmeye çalışan Ahmed Paşa, askerî eğitim verdirmek üzere Fransa'dan bir uzman heyeti getirdi. Hayreddin Fransız hocalardan istifâde etti. İslâm hukuku ve modern hukuk alanında eğitim almıştı. İslâmî ilimleri Arapça olarak öğrenmişti. Kendisi, hayatının bu safhasını şöyle anlatıyor:

"... Önce sarayda yetiştirildim. Orada Arapça ve İslâmî bilimlerde tahsilimi yaptım. Sonra orduya girdim. (...) Fransa tarafından gönderilmiş subaylardan müteşekkil bir komisyounun yönetiminde askerlik bilgilerimi kazandım" (T.H.P., s. 30)

Ahmed Paşa'nın Tunus'ta kurdurduğu modern askerî okula Harp Okulu deniyor. Hayreddin asker olarak rütbelere aldı. 1840'ta Binbaşı oldu, 25 Şubat 1843'te Alay Emîni'dir. Miralay rütbesi taktığı tarih 17 Kasım 1846 ve maaşı da 1.200 kuruştur. Aynı zamanda "Tunus iftihar nişânının ikinci rütbesiyle, değerinin tak-

dir edildiği gösterildi. 18 Haziran 1850'de 1.800 kuruş maaşla Mir livalık rütbesi ve Suvâri Asâkiri Kumandanlığı'na tâyin olundu. Aynı zamanda, birinci rütbe Tunus nişânı verildi." (T.H.P., s. 32)

Buraya kadar gelen serencâmı ile Hayreddin Paşa, çok hızla yükselen fevkalâde bir asker. İslâmî bilimlerde -en az- gerektiği kadar mâlûmat sahibi biri, zamanın geçerli dillerinin başında gelen Fransızca'yı da biliyor. Doğum tarihi olarak 1810-1822 arası rakamlar yazılıyorsa da, hızla terfi aldığı söylediğine göre, 1850'de general olan adam için, 1822 doğum yılı olsa münâsiptir.

Bundan sonra, Ahmed Paşa'nın yâveri olarak Paris'e gitmiş Avrupa hakkında az çok fikir sâhibi olmuştu. 1853-1857 yılları arasında, bir dâvâ münasebetiyle Paris'te kalıp o dâvâyı Tunus lehine halletti, bu arada, -1855'te- rütbesi Ferikliğe yükseldi. Tunus'a dönünce Bahriye müdürü oldu. Beş sene kaldığı bu görevinde denanmanın modern hâle getirilmesine çalıştı. Tunus'un Türkiye ile irtibatını ihmâl etmedi. Çalışmaları Sultan Abdülaziz tarafından takdirle karşılandı. Tunus'ta olduğu gibi İstanbul'da dahi itibar devamlı artmaktaydı.

Tunuslu Hayreddin Paşa, Tunus'un modernleşmesinde birinci derecede etkili oldu. "Ahdü'l emân" adı verilen yenileştirme hareketinin Türkiye'de uygulanan tanizmatla benzerliği son derece bâriz idi. Halka can ve mal hürriyeti, dil serbestisi, vergi adâleti gibi. Bütün bunların uygulanmasında Hayreddin Paşa, Türkiye'nin Reşid Paşa'sının yerini tutuyordu.

1862'de Hazinesar Mustafa Paşa ile araları açıldı. Bu sırada Bahriye müdürü ve Meclis-i Ekber başkanı idi, fakat görevlerinden istifa etti. 1869 yılına kadar resmi vazife almadı. Ancak, bu dönemde İstanbul'a ve bazı Avrupa başşehirlerine gönderildi.

Tunus mâli durumdan iflas halindeydi. Borçların düzenlenmesi ve birleştirilmesi için kurulan milletlerarası mâliye komisyonu başkanlığına seçildi. Bu komisyonda Fransız, İngiliz ve İtalyan üyeler vardı. Hayreddin Paşa Ocak 1870'te "Vezir-i Mübâharî ünvânı aldı.

Köle olarak satıldığı Tunus'ta bir Efendi olarak bulunup en büyük makamlara yükseldi, Tunus'un seviyesinin yükselmesine katkıda bulundu. Yabancı devletlerin boyunduruğundan kurtulmak için, önce ekonominin düzene girmesi lâzımdı, buna gayret sarfetti. Zarar görmemek için de İngiliz, Fransız ve İtalyan menfaatlerini dengede tutmaya dikkat etti. Osmanlı Devleti'nin Tunus için hayati önemi hâiz olduğunu biliyordu. 93 Harbi'nde Osmanlı Devleti'ne elinden gelen yardımı esirgemedi.

Gerçi Tunus'un maddi yardım gücü ancak 4000 askerden ibaretti, onlar da geri hizmette değerlendirilmişti ama olsun. Önemli olan samimiyettir.

Ahmed Paşa ölmüştü. Hayreddin Paşa da üzerinde gezinecek bir koruyucu ele muhtaç değildi. Koskacaman Paşa olmuştu ve klasik paşalardan farklı olarak dünyanın gidişatından haberdardı. Yaşadığı memleketi yaşanır hâle getirmek için çırpınıyordu. İnekleri boşa gitmedi. "Vezir-i Ekber"liğe kadar yükseldi ki, Tunus Paşası'nın vekilliği demektir.

Hayreddin Paşa'yı halk seviyor, hizmetlerini takdir ediyordu. Çalışmalar son hızla devam ediyordu. Bir gün geldi "Hayreddin Paşa, Tunus Bey'i Sadık Paşa ile aralarında çıkan bir ihtilâf üzerine Paris'e gitti. İkinci Abdülhamid Paris'ten İstanbul'a getirtti, evvelâ mâli ıslahat komisyonuna reis ve sonra şûrâ-yı devlete reis nasbetti." (İsl. A., 1878)

Sadâreti (4 Aralık 1878)

Türk-Rus Harbi acı sonuçlarıyla bitmişti. Türkiye yeni görüşlerle yeni hamlelere ihtiyaç duyuyordu. Bir köle gibi Tunus'a gönderilen Hayreddin altmış yaşına yaklaşmıştı. Sultan Hamid 4 Aralık 1878'de Mühr-ü Hümayunu teslim ederek ona olan güvenini gösterdi. Bundan sonra Tunus'ta yaptıklarını, hatta, yapamadıklarını Türkiye'de yapmaya çabalayacaktı. Anasız babasız bir yetimten normal şartlarda köle sayılıyorken, bu devlet ona evlat mua

melesi yapıp bağrına basmıştı ya, şimdi de o tecrübelerini, bilgilerini bu ezilmiş memleketin ayağa kalkması için seferber edecekti.

Hayreddin Paşa'nın hayatının yazılması gereken kısmının, zekâtının zekâtı kadarını yazamıyoruz. En az, burada şunu da belirtelim, bu, onun nasıl bir idâreye vâris olduğunu göstermek için uygun düşecektir. Rusya ile savaşımızda cephede savaşacak asker gönderememişti fakat, bütün Tunus halkını yardıma çağırarak, onlardan toplanan üç milyon kuruşu franka çevirerek Türkiye'ye transfer etmiş, ayrıca, "Bâb-ı Âli nakliye işlerinde kullanılmak üzere ihtiyaç duyulan 600 katır istenmişti de 618 katır ile 578 at toplanıp İstanbul'a göndermişti." (T.H.P., s. 243)

İşte böyle muhtaç bir devletin Sadrâzamı olmuştu. Sıkıntıların üstesinden gelmek vazifesiydi. Eğer rahat bırakılırsa var gücüyle çalışıp harp yaralarını saracaktı. "Sadrâzamı sadece sarayın irâdelerini icrâ ile mükellef bir vasıta addetmeye meyleyleyen Abdülhamid'e karşı sadâret makamını mümkün olduğu kadar tahkim etmeye çalıştı." (İsl., A., T.H. Menzel) Bir yabancıнын gözlemi böyle ve yalan demek zor. Pâdişahı suçlamak da kolay değil.

Hayreddin Paşa köle muamelesi görmemiş olsa da statüsü idi. Yalnız, Paşa'nın ruhunda çocukluk devresinden başını eğerek bir iz kalmamıştı. Tam istiklâl sahibi olduğunu davranışlarıyla göstermişti ve gösteriyordu. Bilgili, kültürlü, medenî cesâret sahibi idi. Arapça ve Fransızca'yı iyi konuşurdu ama maalesef Sadrâzamı olduğu devletin dilini iyi bilmiyor, Türkçe'yi yarım yamalak konuşabiliyordu. (Kr., c. 4, s. 316)

Yukarda hep Fransa-Paris dedikse de, Hayreddin Paşa bir Avrupa ülkelerini dolaşmış, oralarda birçok şey öğrenmişti. Şimdi o öğrendiklerini tatbik edecek. Hayreddin Paşa tanıdığı ülkeler Türkiye arasındaki farkı görüyor da vekiller görmüyor mu? Onlar da idâreyi tenkit ediyorlardı. Niçin iyisini yapmayıp da, devamı kötüyü kötüleyişlerine mânâ veremedi, sonunda patladı:

"Benim anladığıma göre, dedi. Heyet-i vükelâ eğri işleri doğru yola getirmeli ve yahut işten çekilmelidir." Bir başka gün; Başmâbeynci Gürcü Hamdi Paşa, bir adamını vâli tâyin ettirmek için ricâda bulundu. Ona verdiği cevap oldukça yadırganacak telûpta: "Sen Pâdişahın uşağısın, devlet işlerine karışmaya hakkın yoktur." "Bir gün de Mabeyn Başkâtibi Ali Rıza Bey'in: "Ben Efendimizin köpeğiyim" demesine karşılık "Bir insan için en büyük alçalma" demiştir. (O.T., c. 8, s. 288)

Hayreddin Paşa Tunus'ta çok hür hareket etmiş, hürriyeti kısınlara da istifaya başvurmuştu. Defalarca söylendiği gibi, bir süre Avrupa'yı dolaşmış, oralardaki idâri yapıyı tetkik etmişti. Şimdi, Osmanlı Devleti'nin idâresinde söz sahibi ve bir yığın aksak yönleri görüyor, herhalde, Hristiyan ülkelerden geri kalmış olmayı kâmedemiyor. Sık sık vekilleri tenkit ediyor.

Türkiye'ye getirmeye çalıştığı, gelişmiş ülkelerde gördüğü, Türkiye'ye uyacak yeniliklerdi. Bu davranışı, pek çok rakip kazanmasına yol açtı. Muarızları hakkında konuşmaya başladılar. "Efendimiz bu Arap oğlunu sadrâzamlıkta niye tutuyor ki?" diyenler oldu. Abaza yahut Çerkez olduğu bilindiği halde, uzun süre Tunus'ta kaldığı için Arap oğlu, deniyordu.

Tunuslu Hayreddin Paşa istediği çalışma imkânını bulamamıştı. Şeyhülislâm Esad Efendi ile de anlaşamadı. Saray mensuplarıyla zaten bozuk düzen bir münâsebet içerisindeydi. Küstü. Doğru gün Bâb-ı Âliye uğramadı.

Pâdişaha Hayreddin Paşa hakkında jurnaller gitmeye başladı. Tekâyetler ipe sapa gelmez iddialarla doluydu. Arap imparatorluğu kurmak isteyişinden tutun, veliahdı tahta geçirmeye çalışması kadar... İsteddiği huzurlu çalışma imkânı temin edilemeyince sadâretten istifâ etti. (29 Temmuz 1879)

Sadâretten ayrılmasıyla devlete hizmeti sona ermedi. Pâdişah, onun yeni, devlet için faydalı fikirlerinden istifâdeye çalıştı.

"Hayreddin Paşa Osmanlı idâre sisteminde köklü bir değişikliğe taraftardı. En çok önem verdiği husus devlet, millet ve fert hayatı için temel unsur saydığı adâlet ve hukukun üstünlüğü idi. Kanun hükümlerinin istisnasız herkese eşit uygulanmasını savundu. Hayreddin Paşa'ya göre adâlet bütün ıslahatların temelidir. (D.V.İ.A.)

Daha birçok yenilik teklifleri sunuyordu. Pâdişah, "gel sadâretinle zam ol, dediklerini yap" meâlinde teklifte bulundu. (30 Kasım 1880) Ama istedikleri azar azar uygulanacaktı. Böyle olunca ikinci sadâreti kabul etmedi. Reddi için şöyle bir gerekçe ileri sürüyordu:

- "Dediğiniz gibi yapılırsa, bunun neticesini görmeye Nûh ömrü ve Eyyüb sabrı lâzım." Hayreddin Paşa böyle nazlanmakta ne kadar haklıydı bilemeyiz. Bilinen o ki Paşa bilgili ve dürüst bir devlet adamı olmakla beraber bayağı da aksiydi. Mesâi yaptığı hiç kimseyle anlaşılamamış, geçinememiş olması kanaatimizi haklı gösterir. Aksi oluşunu eksi olarak görmemekte mümkündür. Hristiyan âlemini dolaşıp, onların insanlarını huzur içinde, devletleri düzende görmüş, İslâm âlemine bakınca, devletlerde düzen halkın huzur eseri yok. Kendisine göre bu zilletten kurtuluşun çaresi ve reçetesi kafasında yazılıdır. Ne çare ki, bildiklerini uygulama alametini bulamıyor. Zannımız, bu durum, aksiliğini bâriz hâle getirmiştir.

Hayreddin Paşa sadârette iken, kendisine tahammül edenleri yenilerden bazıları şöyle söylüyorlardı: "Bir Arap İmparatorluğu kurmak için çalışıyor!"

Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın azlinde, biraz durum karışmıştı. Mısır'dan alacaklı olan Fransa ve İngiltere, İsmail Paşa'nın kendi yörüngelerinden çıktığını görerek itirazda bulundular. Onun gelip, yerini oğluna bırakması gerektiğini savundular. Hayreddin Paşa, Fransa ve İngiltere'yi gözdardı edemeyiz, hiç olmazsa onları bastırmasına meydan vermeden biz Hidivi görevden alarak Bâb-ı âlî'nin Mısır üzerindeki otoritesini gözler önüne serelim, dedi. Bu mesele çok uzamış Sultan Hamid'le Hayreddin Paşa'nın arzusu

karşı karşıya gelmişti. Paşa'nın ısrarına dayanamayan Pâdişah: "Paşam, paşam ben Türk'üm ve Türk olarak kalacağım" deyince, Paşa da "Ben de müslümanım, müslüman olarak kalacağım!" demistir. Yukarılarda, küsüp, dokuz gün Bâb-ı âlî'ye gelmediğini söylemiştik ya, bu defa da küsüp, naz yapmak istemiş olabilir. Fakat Pâdişah sonunda Hayreddin Paşa'nın istediğini yaptı. "İsmail Paşa'nın azlini bildiren irâde-i seniyye hazırlandı" ve yerine, oğlu İzzet Paşa tâyin edildi. Telgraf ulaşınca İsmail Paşa Mısır'ı terkettiler. (H.P.H., s. 302)

Hidiv meselesini zikretmekte maksadımız, biraz, Hayreddin Paşa'nın görüşünün isabetli oluşunu örneklemek, biraz da inadını gözler önüne sermek içindi.

Sadâretten azliyle beraber, resmi devlet işlerinden uzaklaştı. - Fahri olarak- çağrıldıkça gelip Pâdişaha fikirlerini açıkladı. Bugünkü mânâda danışmanlık yaptı. Ömrünün son zamanlarına kadar, devletli konularda Pâdişaha lâyhalar takdim etti. Pâdişah ona karşı devamlı lütufkâr oldu. Kıymetli nişanlarla, hatırlı bir kişi olduğu hatırlatıldı.

Hayreddin Paşa hatıralarını yazdı. 1886'da hastalandı, iyileşemedi ümidini yitirdi ve vasiyetini hazırladı. Vasiyetini mühürleyip, ölümünden sonra Şultan Hamid'in açmasını da ayrıca vasiyet etti. Küçük çocuklarını Pâdişahın müşfik ellerine emânet ettiği söyletti. 30 Ocak 1890'da vefatı duyuldu.

Epeyce evlat ve emlak bırakmıştı. Servetinin ekserisi Tunus'taydı. Nâşi Eyyüb'e defnedildi. Daha sonra, kemikleri Tunus'a götürüldü. (D.V.İ.A.)

***

Sâlih Hulûsi Paşa

(8 Mart 1920-2 Nisan 1920/25 gün)

İstanbul'da 1864'te dünyaya geldi. Babası Paşa olduğu için fazla derdi yoktu. Yükselme zemini sağlam sayılırdı. Sâlih Hulûsi baba torpiline hiç ihtiyaç duymadı. Çok zekî ve çalışkan bir çocuktu. Buna en iyi şahit, 24 yaşındayken Erkan-ı Harbi birincilikle bitirmiş olmasıdır. (M. Larus) Okulundan Yüzbaşı olarak ayrıldı. Almanya'ya gitti. O devrin en meşhurlarından -bizim için- Goltz Paşa'nın yanında staj gördü. Yurduna dönünce Harbiye'de öğretmenliğe başladı. (1892) Yine o zamanın çok sevilen paşalarından birine, Halit Paşa'ya dâmad olmuştu. Deli Halit derlerdi kayınbasına. Bir jurnal kurbanı olarak sürgün cezası aldı, yalnız gitmesi kâfi görülmediği için dâmad Sâlih Hulûsi de sürgüne gönderildi. 1908 İkinci Meşrûtiyet'i, İstanbul'a dönmesi için onun da işine yaradı.

Sâlih Hulûsi Paşa Ferik rütbesiyle İkinci Ordu Kumandanlığı'na tâyin edildi. Burada fazla kalmadan Bahriye Nâzırlığı'na getirildi. (1909) Üzerinde durmadan geçeceğimiz vazifeleri şunlar oldu. Âyan Meclisi üyesi, Ordu müfettişi. Bahriye Nâzırı, Nafia Nâzırı, yine Bahriye Nâzırı ve buradan, sadârette bulunan Ali Rızâ Paşa ile Mustafa Kemâl'in anlaştıkları Amasya toplantısına İstanbul heyetinin başkanı olarak katıldı.

Ali Rızâ Paşa sadâretten çekilince Sâlih Hulusî Paşa, Pâdişah tarafından göreve dâvet edildi ve 8 Mart 1920'de Hükümeti kurma çalışmasına başladı.

Son olarak anlattığımız Sadrâzamımız için bir iş yapma imkânı doğmadı. 16 Mart 1920'de itilaf devletleri İstanbul'u işgal etti. Paşa'nın da, Pâdişahın da eli kolu bağlandı. Bir işe yaramadan kalmaktansa gitmek evlâdır deyip 2 Nisan'da istifâ etti.

Sâlih Hulûsi Paşa bir defa daha Bahriye Nâzırı oldu. İstanbul ile Ankara temsilcilerinin yaptığı görüşmede o da vazife aldı. Ankara dönüşünde Dahiliye Nâzırlığı'na vekâlet etti. Osmanlı'nın son Sadrâzamı Tevfik Paşa'nın kabinesinde bir süre çalıştı. "Su geldi teyemmüm bozuldu" kâidesince yönetim tamamen Ankara tarafından devralınınca, Sadrâzamlar beraber bütün üyeler istifâ etti. (21 Ekim 1922)

1299'da Osman Bey tarafından kurulduğu kabul edilen Osmanlı Devleti ve 1323'te başlayan vezâret makâmı, acı tatlı hatıralarıyla tarihe karıştılar. Ne Pâdişah kaldı ne Nâzır, ne İstanbul hükümeti kaldı, ne Osmanlı Devleti...

***

İstifâde Edilen Eserler:

- A.P.O.— Aşık Paşaoğlu Tarihi: 1 cilt, Yay. Haz. Atsız, M.E.B. Yay., 1970.
- S.Z.— Solak-zâde Tarihi: 1 cilt, Yay. Haz. Dr. Vahit Çabuk, K.B. Yay., 1974.
- Ç.V.A.— Çandarlı Vezir Ailesi: 1 cilt, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, T.T.K. Yay., 1974.
- H.— Büyük Osmanlı Tarihi: Hammer, 10 cilt, Terc. Vecdi Bürün, Üçdal Neşriyat.
- İsl.A.— İslâm Ansiklopedisi: 13 cilt, M.E.B. Yay.
- İ.H.U.— Osmanlı Tarihi: 4 cilt, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, T.T.K. Yay., 1983.
- Tc.Tv.— Tâcü-t Tevârih: 5 cilt, Hoca Saadeddin Efendi, Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu, K.B. Yay., 1974.
- T.B.— Tarih-i Ebul Fethi: 1 cilt, Tursun Bey, Tercüman 1001 Temel Eser, Yay. Haz. Ahmet Tezbaşar.
- O.Y.Ç.— Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü: 1 cilt, Necdet Sevinç, Burak Yayınevi, 1991.
- Kr.— İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi: 6 cilt, İsmail Hâmi Danişmend, Türkiye Yayınevi, 1971.
- R.A.— Rehber Ansiklopedisi: 20 cilt, Türkiye Gazetesi Yay.
- Y.Ö.— Büyük Osmanlı Tarihi: 10 cilt, Yılmaz Öztuna, Ötüken Neşriyat.
- Başımıza Gelenler: 3 cilt, Ahmet Arif, Yay. Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Tercüman 1001 Temel Eser.
- O.Y.Ç.T.— Osmanlı'nın Yükseliş ve Çöküş Tarihi: 2 cilt, Dimitri Kantemir, Cumruhiyet Kitaplığı, 2001.
- T.B.G.— Türkiye'yi Böyle Gördüm: 1 cilt, Ogier Ghieselin De Busbeck. Haz. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser.

- M.T.B.— Mehmet Tevfik Bey'in Hatıraları: 2 cilt, Yay. Haz. F. Rezan Hürmen, Arma Yayınları, 1993.
- M.P.A.— Midhat Paşa'nın Hatıraları: Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, 2 cilt, Temel Yay., 1997.
- S.— Tarihi Selânik'i: 2 cilt, Selânikî Mustafa Efendi, Haz. Prof. Dr. Mehmet İpşirli, T.T.K. Yay.
- P.— Peçevi Tarihi: 2 cilt, İbrahim Peçevi, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, K.B. Yay., 1981.
- T.T.— Lamantin: Türkiye Tarihi, 7 cilt, Haz. M.R. Uzman, Tercüman 1001 Temel Eser.
- D.V.İ.A.— Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi: 22 cilt.
- E.Ç.S.— Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: 10 cilt, Yay. Haz. Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat.
- T.H.P.— Tunuslu Hayreddin Paşa: 1 cilt, Atilla Çetin, K.B. Yay., 1999.
- T.G.— Tarihi Gilmani: 1 cilt, Mehmet Halife, Sad. Kâmil Su, K.B. Yay., 1999.
- T.D.O.M.T.R.— Tanzimat Dönemi Osmanlı İmparatorluğu Merkez Teşkilâtında Reform: 1 cilt, Dr. Ali Akyıldız, Eren Yayınları.
- M.M.— Masonluk ve Masonlar: Süleyman Kocabaş, Vatan Yayınları, 2001.
- O.M.— Osmanlı Müellifleri: 3 cilt, Bursalı Tahir Efendi, Sad. İsmail Özen, Meral Yayınları, 1972.
- O.T.D.T.S.— Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü: 3 cilt, M. Zeki Pakalın, M.E.B. Yay., 1983.
- N.V.— Netayicül Vukuat: 2 cilt, Mustafa Nuri Paşa, Haz. Prof. Dr. Neşet Çağatay, T.T.K. Yay., 1979.
- T.C.— Tarihi Cevded: 6 cilt, Ahmed Cevdet Paşa, Sad. Dünder Günday, Üçdal Neşriyat, 1994.
- Osmanlı Tarihi: 4 cilt, Ord. Prof. Enver Ziya Kanal, T.T.K. Yay., 1983.

- M.— Maruzat: 1 cilt, Ahmet Cevdet Paşa, Haz. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yay., 1980.
- M.H.— Miratı Hakikat: 1 cilt, Mahmud Celaleddin Paşa. Haz. İsmet Miroğlu, Berekat Yay., 1983.
- K.P.— Kâmil Paşa'nın Anıları: 1 cilt, Haz. Gül Çağalı Güven, Arma Yayınları, 1991.
- T.P.A.— Talat Paşa'nın Anıları: 1 cilt, Haz. Alpay Kabacak, İletişim Yay., 1994.
- Son Sadrâzamlar— İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, 4 cilt, Dergah Yayınları.
- M.M.S.— Mesaili Mühimmei Siyâsiyye: 3 cilt, Ali Fuad Türkgeldi. Haz. Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, T.T.K. Yay., 1987.
- S.Ht.— Siyâsi Hatıralarım: 1 cilt, Şeyhülislâm Cemâleddin Efendi, Tercüman 1001 Temel Eser.
- Y.H.— Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları: 1 cilt, Haz. Ergün Göze, Boğaziçi Yayınları, 1996.
- M.Ş.P.G.— Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü: 1 cilt, Arba Yayınları, 1988.
- G.İ.— Görüp İşittiklerim: 1 cilt, Ali Fuad Türkgeldi, T.T.K. Yay., 1984.
- Ş.B.— Şahbaba: 1 cilt, Murat Bardakçı, Gri Yayınları, 1999.
- İ.B.— Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, 1 cilt, Gattthart Saeschke, Terc. Cemali Köprülü, T.T.K. Yay., 1986.
- Md.T.D.— Modern Türkiye'nin Doğuşu: 1 cilt, Bernard Levis, Terc. Prof. Dr. Metin Kırathı, T.T.K. Yay., 1984.
- M.— Meydan Larus: Milliyet Yay.
- S.S.— Sahte Kahramanlar: 1 cilt, N. Fazıl Kısakürek, B.D. Yay., 1977.
- T.— Tezakiri Cevded: 4 cilt, Ahmed Cevded Paşa, Haz. Cavid Baysun, T.T.K. Yay., 1986.
- İ.V.— İmparatorluğa Vedâ: 1 cilt, İlhan Baldaççı, Hülbe Yayınları, 1985.
- İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı: 1 cilt, Prof. Dr. İlber Ortaylı, İletişim Yayınları, 2001.

- Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler: 2 cilt, Prof. Dr. Hikmet Tanyu, Şamil Yayınları.
- S.A.H.D.— Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri: 1 cilt, Yay. Haz. İsmet Bozdağ, Pınar Yayınları, 1985.
- S.A.P.— Sadrâzam Âli Paşa'nın Hayatı: 1 cilt, Yay. Haz. Fuad Andıç-Süphan Andıç, Eren Yayınları, 2000.
- A.R.E.— Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı: Ahmet Resmi Efendi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER

Önsöz yerine.....	5
1- Alaüddin Paşa.....	7
2- Nizamüddin Ahmed Paşa.....	9
3- Hacı Paşa.....	10
4- Sinanüddin Yusuf Paşa.....	11
5- Çandarlı Hayrüddin Halil Paşa.....	12
6- Çandarlı Ali Paşa.....	20
7- Osmancıklı Osman-zâde Halil Paşa.....	28
8- Şeyh Ramazan Paşa.....	28
9- Şah Melik Paşa.....	29
10- Bâyezid Paşa.....	30
11- Çandarlı İbrahim Paşa.....	33
12- Hızır Danişmendoğlu H. Mehmed Paşa.....	35
13- Çandarlı (İkinci) Halil Paşa.....	36
14- Mahmud Paşa.....	45
15- Rum Mehmed Paşa.....	52
16- İshak Paşa.....	54
17- Gedik Ahmed Paşa.....	56
18- Hoca Sinan Paşa.....	61
19- Karamanî Mehmed Paşa.....	63
20- Davud Paşa.....	68
21- Hersek-zâde Ahmed Paşa.....	72
22- Çandarlı İbrahim Paşa.....	77
23- Mesih Paşa.....	79
24- Hadım Ali Paşa.....	81
25- Kara Mustafa Paşa.....	83
26- Dukakin-zâde Ahmed Paşa.....	86
27- Hadım Sinan Paşa.....	88

28- Yunus Paşa.....	92
29- Piri Mehmed Paşa.....	94
30- Frenk İbrahim Paşa.....	103
31- Ayas Mehmed Paşa.....	117
32- Lütfi Paşa.....	118
33- Hadım Süleyman Paşa.....	121
34- Rüstem Paşa.....	125
35- Kara Ahmed Paşa.....	132
36- Semiz Ali Paşa.....	136
37- Sokullu Mehmed Paşa.....	139
38- Semiz Ahmed Paşa.....	152
39- Lala Mustafa Paşa.....	153
40- Koca Sinan Paşa.....	158
41- Kanijeli Siyâvuş Paşa.....	165
42- Özdemiroğlu Osman Paşa.....	167
43- Hadım Mesih Paşa.....	176
44- Ferhad Paşa.....	177
45- Lala Mehmed Paşa.....	181
46- Damad İbrahim Paşa.....	182
47- Çağaloğlu Sinan Paşa.....	186
48- Hadım Hasan Paşa.....	189
49- Cerrah Mehmed Paşa.....	191
50- Yemişçi Hasan Paşa.....	193
51- Yavuz Malkoç Ali Paşa.....	197
52- Lala Mehmed Paşa.....	199
53- Derviş Mehmed Paşa.....	203
54- Kuyucu Murad Paşa.....	204
55- Nâsuh Paşa.....	210
56- "Öküz" Kara Mehmed Paşa.....	214
57- Halil Paşa.....	217
58- Güzelce Ali Paşa.....	220
59- Ohrili Hüseyin Paşa.....	222
60- Dilâver Paşa.....	224

İÇİNDEKİLER

61- Kara Davud Paşa.....	225
62- Mere Hüseyin Paşa.....	227
63- Lefkeli Mustafa Paşa.....	229
64- Hadım Mehmed Paşa.....	230
65- Kemankeş Kara Ali Paşa.....	231
66- Çerkes Mehmed Paşa.....	232
67- Müezzinzâde Hafız Ahmed Paşa.....	233
68- Husrev Paşa.....	237
69- Topal Recep Paşa.....	239
70- Tabanyassı Mehmed Paşa.....	241
71- Bayram Paşa.....	242
72- Tayyar Mehmed Paşa.....	243
73- Kemankeş Kara Mustafa Paşa.....	245
74- Semîn Mehmed Paşa.....	248
75- Salih Paşa.....	250
76- Kara Mûsâ Paşa.....	252
77- Hezar Pâre Ahmed Paşa.....	253
78- Sofu Mehmed Paşa.....	254
79- Kara Murad Paşa.....	256
80- Melek Ahmed Paşa.....	258
81- Siyavuş Paşa.....	261
82- Gürcü Mehmed Paşa.....	263
83- Torhuncu Ahmed Paşa.....	264
84- Derviş Mehmed Paşa.....	265
85- İpşir Mustafa Paşa.....	267
86- Süleyman Paşa.....	271
87- Deli Hüseyin Paşa.....	272
88- Zurnazen Mustafa Paşa.....	274
89- Boynueğri Mehmed Paşa.....	275
90- Köprülü Mehmed Paşa.....	277
91- Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa.....	284
92- Merzifonlu Kara Mustafa Paşa.....	290
93- Kara İbrahim Paşa.....	302

İÇİNDEKİLER

94- Sarı Süleyman Paşa.....	304
95- Siyavuş Paşa.....	305
96- Nişancı İsmail Paşa.....	306
97- Tekirdağlı Bekri Mustafa Paşa.....	308
98- Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa.....	309
99- Arabacı Ali Paşa.....	313
100- Hacı Ali Paşa.....	314
101- Bozoklu Mustafa Paşa.....	317
102- Sürmeli Ali Paşa.....	321
103- Elmas Mehmed Paşa.....	322
104- Amca-zâde Hüseyin Paşa.....	325
105- Daltaban Mustafa Paşa.....	328
106- Râmi Mehmed Paşa.....	330
107- Kavanoz Ahmed Paşa.....	334
108- Enişte Hasan Paşa.....	335
109- Kalaylıkoz Ahmed Paşa.....	337
110- Baltacı Mehmed Paşa.....	340
111- Çorlulu Ali Paşa.....	347
112- Köprülü-zâde Numan Paşa.....	351
113- Ağa Yusuf Paşa.....	353
114- Silâhdar Köle Süleyman Paşa.....	354
115- Hoca İbrahim Paşa.....	355
116- Silâhdar/Dâmad Ali Paşa.....	357
117- Hacı Halil Paşa.....	361
118- Nişancı Mehmed Paşa.....	363
119- Nevşehirli İbrahim Paşa.....	365
120- Silâhdar Mehmed Paşa.....	375
121- Kabakulak İbrahim Paşa.....	376
122- Topal Osman Paşa.....	378
123- Hekimoğlu Ali Paşa.....	381
124- Gürcü İsmail Paşa.....	387
125- Silâhdar Seyyid Mehmed Paşa.....	388
126- Muhsin-zâde Abdullah Paşa.....	390

İÇİNDEKİLER

127- Yeğen Mehmed Paşa.....	392
128- Hacı İvaz Mehmed Paşa.....	394
129- Nişancı/Hacı Ahmed Paşa.....	397
130- Seyyid Hasan Paşa.....	399
131- Tiryaki Mehmed Paşa.....	401
132- Boynueğri Seyyid Abdullah Paşa.....	403
133- Divittar/Mehmed Emin Paşa.....	404
134- Köse Bahir Mustafa Paşa.....	405
135- Naili Abdullah Paşa.....	409
136- Bıyıklı Ali Paşa.....	411
137- Yirmisekiz Çelebi-zâde Mehmed Said Paşa.....	412
138- "Koca" Ragıp Paşa.....	413
139- Hamid Hamza Paşa.....	420
140- Muhsin-zâde Mehmed Paşa.....	422
141- Silâhdar Hamza Mahir Paşa.....	425
142- Yağlıkçı-zâde Mehmed Emin Paşa.....	426
143- Moldovancı Ali Paşa.....	428
144- İvaz-zâde Halil Paşa.....	430
145- Silâhdar Mehmed Paşa.....	432
146- İzzet Mehmed Paşa.....	434
147- Derviş Mehmed Paşa.....	436
148- Dârendeli Cebeci-zâde Mehmed Paşa.....	437
149- Kalafat Mehmed Paşa.....	439
150- Silâhdar/(Karavezir) Seyyid Mehmed Paşa.....	440
151- Yeğen Mehmed Paşa.....	442
152- Halil Hâmid Paşa.....	444
153- Hazinedar Şahin Ali Paşa.....	447
154- Koca Yusuf Paşa.....	448
155- Cenâze Hasan Paşa.....	451
156- Cezâyirli Gâzi Hasan Paşa.....	452
157- Çelebi-zâde Şerif Hasan Paşa.....	458
158- Dâmad Melek Mehmed Paşa.....	460
159- İzzet Mehmed Paşa.....	462

İÇİNDEKİLER

160- Kör Yusuf Ziyaüddin Paşa.....	463
161- Hafız İsmail Paşa.....	465
162- Keçiboynuzu Ağa İbrahim Hilmi Paşa.....	466
163- Çelebi Mustafa Paşa.....	467
164- Alemdar Mustafa Paşa.....	468
165- Memiş Paşa.....	479
166- Laz Ahmed Paşa.....	480
167- Hurşid Ahmed Paşa.....	481
168- Mehmed Emin Rauf Paşa.....	485
169- Derviş Mehmed Paşa.....	489
170- Seyyid Ali Paşa.....	490
171- Benderli Ali Paşa.....	491
172- Hacı Salih Paşa.....	493
173- Hamdullah Paşa (Bostancıbaşı Deli Abdullah).....	494
174- Silâhdar Ali Paşa.....	495
175- Mehmed Sâid Galib Paşa.....	496
176- Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa.....	498
177- Darendeli Topaî İzzet Mehmed Paşa.....	502
178- Reşid Mehmed Paşa.....	504
179- Koca Husrev Mehmed Paşa.....	507
180- Mustafa Reşid Paşa.....	509
181- İbrahim Sârim Paşa.....	523
182- Mehmed Emin Âli Paşa.....	524
183- Dâmad Mehmed Ali Paşa.....	538
184- Giridli Mustafa Nâili Paşa.....	539
185- Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa.....	541
186- Mütercim Rüşdi Paşa.....	544
187- Keçeci-zâde Fuad Paşa.....	551
188- Yusuf Kâmil Paşa.....	564
189- Mahmud Nedim Paşa.....	566
190- Ahmed Şefik Midhat Paşa.....	573
191- Sakızlı Ahmed Esad Paşa.....	588
192- Şirvânî-zâde Mehmed Rüşdi Paşa.....	591

İ Ç İ N D E K İ L E R

193- Hüseyin Avni Paşa.....	594
194- İbrahim Edhem Paşa.....	604
195- Ahmed Hamdi Paşa.....	607
196- Ahmed Vefik Paşa.....	608
197- Mehmed Sadık Paşa.....	616
198- Mehmed Esad Saffet Paşa.....	618
199- Tunuslu Hayreddin Paşa.....	620
200- Ahmed Arifi Paşa.....	628
201- Küçük Said Paşa.....	631
202- Cenâni-zâde Mehmed Kadri Paşa.....	646
203- Abdurrahman Nureddin Paşa.....	647
204- Mehmed Kâmil Paşa.....	650
205- Ahmed Cevad Paşa.....	663
206- Halil Rifat Paşa.....	667
207- Mehmed Ferid Paşa.....	670
208- Hüseyin Hilmi Paşa.....	673
209- Ahmed Tevfik Paşa.....	678
210- İbrahim Hakkı Paşa.....	684
211- Katırcıoğlu Gâzi Ahmed Muhtar Paşa.....	688
212- Mehmed Şevket Paşa.....	696
213- Sâid Halim Paşa.....	702
214- Mehmed Talat Paşa.....	708
215- Ahmed İzzet Paşa.....	716
216- Dâmad Ferid Paşa.....	718
217- Ali Rızâ Paşa.....	731
218- Sâlih Hulûsi Paşa.....	734
Sadrâzamların Milliyetleri, Sadâret Süreleri ve Ölüm Biçimlerini Gösterir Çizelge.....	737
İstifâde Edilen Eserler.....	750

SADRÂZAMLAR

OSMANLI'DA İKİNCİ ADAM SALTANATI

Kimini Fatih idam ettirdi yanlış tavrından ötürü,
kimini yanlış îmâsına öfkelenen Yavuz parçaladı.

Asırlar boyu sürdü bu yarış.

Ne onların bir kısmı yanlış yapmaya doydular,
ne de Cihan Sultanları affa yanaştılar.

Nasıl bir efsun vardıysa makâmı vezârette; Arnavut, Boşnak,
Çerkez, Gürcü, Arap, Ermeni, Rum, Slav,
Rus, İtalyan ve Türkler yarış etti.

Sadrâzam olarak ölmenin şerefi miydi
içlerine arzu ateşini düşüren,
yoksa hizmet aşkı mıydı?

Kahramanı, hâini, meleği ve şeytaniyle
Osmanlı İmparatorluğu'nun 218 sadrâzamının
serencâmı anlatılıyor...

ISBN 975-7645-80-X

9 78 9757 6458 01

